

1960'LARDA NİYAZİ BERKES: SOL KEMALİST BİR DÜŞÜNÜRÜN YENİDEN DOĞUŞ TEMRİNLERİ

Gökhan AK*

Özet

Bu makalenin amacı, 1948'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde akademik tasfiyeye uğrayarak 1952'de yurtdışına gitmek zorunda kalan Niyazi Berkes'in, 1960'lı yıllarda Türk fikir hayatında *Yön* Gazetesi sayesinde kazandığı görünürlüğü ve onun bu yıllarda *Yön*'le olan ilişkisini sosyo-politik bir çerçeve içerisinde incelemektir. Bu bağlamda, Niyazi Berkes'in entelektüel ve politik kimliği ile 1948 DTCF Tasfiyeleri, bu akademik kıyımın yazın dünyasına ve fikriyatına etkileri, 1960'ların Türk siyasî ve fikir hayatı, *Yön*'ün bu dönemdeki yeri ve etkileri, Niyazi Berkes'in bu dönemle *Yön* üzerinden eklemlenmesi bütünsel olarak analiz edilecektir. Çalışma, konuya ilişkin tespit ve düşüncelerimizle sonuçlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Niyazi Berkes, *Yön* Gazetesi, Sol Kemalizm, 1960'lı Yıllar.

NİYAZİ BERKES IN THE 1960s: REBIRTH EXERCISES OF A LEFT-KEMALIST THINKER

Abstract

Grounding his academic liquidation in the Faculty of Language , History and Geography in 1948 and necessity to go abroad in 1952, this article aims to provide an socio-political study on the visibility of Niyazi Berkes in the Turkish intellectual life in the 1960s via *Yön* newspaper and his relations with *Yön* in this period. In this context, this involves a discussion of the Niyazi Berkes' intellectual and political identity as well as 1948 FLHG Liquidations, the effects of this liquidation on his realm of writing and thinking, Turkish political and intellectual life in the 1960s, the place and effects of *Yön* in this period, articulation of Niyazi Berkes with this period via *Yön* on a comprehensive basis. The study will be concluded with our considerations and thoughts regarding the issue in general.

Keywords: Niyazi Berkes, *Yön* newspaper, Left-Kemalism, Years of 1960s

* Yrd.Doç.Dr., Nişantaşı Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi,
gak2081@yahoo.co.uk

Giriş

Tüm çalışmalarını Cumhuriyet devrimlerini koruma davası uğruna verilen bir savaşım olarak gören Prof. Dr. Niyazi Berkes, çeşitli engelleme, baskı ve iftiralara maruz kalınca, uzun yıllar yurdundan uzak yaşamayı göze almış bilim insanlarımızdan biridir. Bununla birlikte, Niyazi Berkes yurt sorunlarından uzak kalmamış, bir politik sürgün yaşamını benimsememiş, Cumhuriyet Türkiye'sinin geçirdiği değişim/dönüşüm ve çağdaşlaşma çabalarını her döneminde duyarlılıkla izlemiştir. Özer'in (1993: 239) belirttiği şekilde Berkes, modern Türkiye'nin İslam-Osmanlı sosyo-politik gelenekleri ışığında incelenmesinde büyük katkıları olmuş, Atatürk devrimlerini kavramada tarihle bilinçli ve tarafsız bir bağ kurulması gerektiğini savunmuş bir toplumbilimcidir.

21 Ekim 1908'de Kıbrıs'ın Lefkoşe kentinde doğan Niyazi Berkes, ilk ve orta öğrenimini burada tamamlamayı müteakip, ailesiyle göçtüğü Türkiye'de sırasıyla, 1928'de İstanbul Sultanisi'ni,¹ 1932'de İstanbul Darülfünunu (Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü bitirir. Akademik çalışmalarına 1935'de İstanbul Üniversitesi'nde sosyoloji asistanı olarak başlayan Berkes, aynı yıl burslu olarak gönderildiği ABD/Chicago Üniversitesi'nde 1939'a dek sosyoloji doktora eğitimini sürdürür. Yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı bahanesiyle doktorası yarıda kesilerek Türkiye'ye döndürülen Berkes, 1939 Eylül'ünde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde (DTCF) sosyoloji asistanı olarak göreve başlar. Doçentliğe kadar yükseleceği bu fakülte'deki çalışmalarını 1948'e değin sürdürür.

İlk basılı yayını 1929'da gerçekleştiren Niyazi Berkes,² 1930'lardan itibaren çalışkan, üretken ve duyarlı genç bir bilim insanı sorumluluğuyla, toplumbilim, köy sosyolojisi, din-çağdaşlaşma çatışmasından kaynaklı konular ve Osmanlı-Türk toplumunun yapısal özelliklerine yönelik araştırmalar yapmış, çeşitli dergi ve gazetelerde toplumsal ve güncel sorunlarla ilgili yazılarıyla da dikkati çekmiştir. Ancak 1930'lu ve 1940'lı yıllar, Türkiye açısından birçok sosyo-politik ve ekonomik huzursuzluklarla dolu yıllardır. Bu yılların, zamanın entelektüel ve aydınları üzerindeki siyasal baskıları da oldukça fazladır. Bu nedenle, döneminin birçok fikir insanı gibi Berkes'in de düşünce ve ifade özgürlüğü kısıtlanmaya, özellikle yazdıklarından dolayı düşünüyü yönetici ve sivil egemen sınıflarca baskı altına alınmaya başlamıştır. Bir süre sonra bunlar iftiraya kadar varmış ve Berkes türlü hukuksuzluklara maruz kalmıştır.³ Sonuçta da görevden almalar, davalar,

¹ Günümüzdeki İstanbul Erkek Lisesi'dir.

² Konuyla ilgili ayrıntı için bkz. A.N. [Ahmet Niyazi]. (Temmuz-Eylül 1929). Hulâsalar ve Tahliller: Mevketeler: Publications of the American Sociological Society (Amerikan İctimaiyat Cemiyeti Neşriyatı) vol. xxii, 1928. (The University of Chicago Press yayını). *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*, 1, 54-60. Ahmet Niyazi, Niyazi Berkes'in 1934 Soyadı Kanunu'ndan önce kullandığı isimdir.

³ Berkes'in (1965a: 146-147) şu satırları, o dönemin siyasal ve ideolojik konjonktürü içinde onun neden fikir ve ifade özgürlüğünün kalmadığını anlatmaya yeterlidir: "*Yirmi yıllık Kemalist rejiminin deneylerinden sonra o zamanın fikirlerinin artık tarih sayfalarına geçmiş olmaktan başka bir değerleri kalmamıştı. Bu tarihe geçmiş fikirleri bile bilmekten mahrum olan şimdikiilerin sözcüleri için toplumsal değerler sadece bir politika ve kazanç aracı oldu. Kimisi dini, kimisi Türk duygularını, kimisi sınıf ve bölge ayrılıklarını, kimisi siyasi mevki sahiplerini ele alıp sömürmekten, ülke yüzeyinde küme küme kin yığınları tutuşturmaktan başka bir şey düşünmüyordu. Hiçbirinin ne din, ne milliyet, ne ekonomi, ne devlet alanlarında yapıcı ve olumlu bir görüşü vardı. Ulusal birliği yer yer kundaklayan bu kudurganlık içinde Kemalist geleneğe aykırı yolda yürümeyen, düşünmeyen*

mahkemeler gibi nedenlerle Berkes'in bilim yapması engellenmiş, en sonunda 1948'de TBMM'de Ankara Üniversitesi bütçesi görüşülürken kadrosu lav edilerek öğretim görevinden ve DTCF'den uzaklaştırılmıştır.

Türk siyasî tarihinde "1948 DTCF Tasfiyeleri" olarak bilinen hukuksuz ve yanlı olaylar zincirinden sonra işsiz kalan ve Türkiye'de yaşam hakkı da kalmadığını gören Niyazi Berkes, 1952'de aldığı teklifi değerlendirerek Türkiye'yi terk etmiş ve Kanada/McGill Üniversitesi İslam Araştırmaları Enstitüsü'nde öğretim görevine başlamıştır. Yirmi üç yıl bu enstitüde çalışan Berkes, 1975'de uluslararası "Emeritus Profesör" unvanını alarak emekli olmuş ve İngiltere'ye yerleşmiştir. Burada 1988'de ağır bir kalp krizi sonucu yaşama veda eden Niyazi Berkes, 1952-1988 döneminde Türkiye'ye -kendinden kaynaklanmayan sebeplerle- kesin dönüş yapamamış ve yurt hasretini kısa ziyaretlerle gidermiştir.

Niyazi Berkes'in Akademik ve Entelektüel Kimliği ile Siyasî Perspektifine İlişkin Bazı Yapısal Özellikler

Tüm entelektüelleri olduğu gibi, Niyazi Berkes'i de, yaşadığı dönemlerden ve çağdaşı aydın, entelektüel ve siyasîlerden ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Söz konusu sosyo-politik dönemlerin, Berkes'in entelektüel kimliği ile fikriyatı üzerinde köklü etkileri olduğu da açıktır.

Dolayısıyla Berkes'in görüşleri ile yaşadığı dönemler arasındaki etkileşim ve izleri, onun geniş ilgi alanı ile fikir dünyasında görmek mümkündür. Kayalı'nın (2000: 76-77) da bu meydana vurguladığı şekilde:

[Berkes'in] ...çalışmalarında zaman zaman beliren coşku zaman zaman da hakim olan kötümserlik duyarlılığını çok iyi yansıtmaktadır. Bu kadar coşkulu bir şekilde yazan az sayıda Türk entelektüeli bulunmaktadır. Niyazi Berkes'in kimi zaman depreşen heyecanı Türkiye hakkındaki beklentilerinden kaynaklanmaktadır. Çoğu başka entelektüelin değişik dönemlerde yazdıklarını okumak, değişik entellektüellerin metinlerini okumak gibi bir duygu oluşturur. Fakat Berkes'in kırk yıl aralıklarla yazdıklarını okumak aynı kişiyle yüz yüze olunduğu izlenimini uyandırır. Çünkü benzeri düşüncelerin ifade edildiği rahatlıkla anlaşılabilir. Aradaki tek fark Türkiye'nin o zamanki durumu konusundaki iyimserlik ya da kötümserliktir. Düşünceler değişmese bile duygular değişmektedir. Nitekim hangi dönemlerde daha fazla yazdığı görülürse tutumu daha iyi anlaşılır.

Berkes'in, yaşamında birçok değişik ve dramatik tecrübeyi üst üste edinmesine rağmen, akademik ilgilerinde ve bunları ele alış tarzındaki süreklilik vurgulanmaya değerdir. Her bir ve ayrı konu, onun eser ve yazılarında sosyal bilimlerin önemli bir problemiyle bağlantılı olarak belirmektedir. Berkes, bu problemlere aranan cevapların sosyolojik,

ve söylemeyenlerden başkasına hürriyet yoktu; fakat onun dışında bütün kemiksiz dillere sonsuz bir uzanma hürriyeti vardı. Bu devrin aynı derecede utandırıcı yanı, aydınların çoğunun bu rezalet karşısında susması, varacağı sonuçlara karşı umursamazlığı olmuştur."

toplum-bilimsel, tarih-bilimsel, ekonomik ve kültürel yönlerini kendi akademik disiplini içerisinde ortaya koymaya çalışmıştır. Dolayısıyla onun geniş bilimsel ilgileri, sadece eğitimini aldığı felsefe ve sosyoloji ilimlerinden türemeyecek kadar da çeşitlilik göstermektedir.

Türkiye'nin daha demokratik ve çağdaş bir hukuk devleti olmasına ilişkin arzu ve beklentileri, bir sosyolog, toplumsal tarihçi, iktisatçı ve düşünür olarak (Özlem, 2000: 145) Niyazi Berkes'in yaşamının her dönemindeki temel vazgeçilmezleri olmuştur. Dolayısıyla Niyazi Berkes'i, yalnızca akademik bir şahsiyet ya da Türkiye'nin önde gelen sosyal bilimcilerinden biri olmasının ötesinde, Türkiye'ye ilişkin kaygıları olan, siyasî bir perspektife sahip bir kişi olarak da görmek bu anlamda faydalı olacaktır.

Fikir yaşamında çeşitli boyutlarıyla birçok kez incelediği Mustafa Kemal ve Atatürk, Berkes'in yaşamının ve benliğinin geliştirdiği "Mustafa Kemal"dir. Bu Mustafa Kemal figürü, bir ömür boyunca Berkes'in kişiliğinde ve düşüncelerinde yaşayan Mustafa Kemal'dir. Fikir hayatı boyunca tanıtmaya, tanımlamaya ve tanıtmaya çalıştığı Mustafa Kemal, Atatürk ve Kemalist dünya görüşü, Berkes'in ez az yarım yüzyıllık araştırma ve incelemelerinin tutarlı çizgisinin oluşturduğu detaylı bir analizdir.⁴ Nitekim Oktay'a (23 Aralık 1988: 10) göre de, Atatürk'e ve devrimlerine her zaman coşku ile sahip çıkmış ve birçok yönden tipik bir Cumhuriyet aydını olarak kalmış Niyazi Berkes'in entelektüel kişiliğinin başlıca yapı taşlarından biri de Kemalist dünya görüşü olmuştur.⁵

Siyasî perspektifi ile ilgili olarak literatürde birçok yorum ve/ya yakıştırma yapılmış olan Berkes'in yine de siyaseten solda yer alan bir düşünür olduğunu söylemek mümkündür. Ancak ne kadar solda yer aldığı tartışmalı bir konu olup, literatürde bu konudaki görüşlerin geniş bir yelpazeye yayıldığı görülmektedir.⁶

⁴ Niyazi Berkes, Türkiye'nin ileri gelen fikir insanları içinde Türk inkılabına eserlerinde hayli mühim bir yer veren, onu geniş tarih görüşü çerçevesi içinde tahlil eden yegâne kalem sahiplerindendir. Bu inkılabın mimarı Mustafa Kemal Atatürk de, Niyazi Berkes'in bir ömür fikren bağlandığı, asla vazgeçmediği ve kendi temel dünya görüşünü üzerine inşa ettiği bir tutkudur. Zira Atatürk, Atatürk oluşundan çok önce Berkes'in benliğinde yer etmiş bir tarihi kişilik olarak, çocukluğunda Türkiye'den uzaklarda Kıbrıs'ta onu yalnızca içinde yaşadığı yıllardan sonra, yine Türkiye'den çok uzaklarda ABD'de ölümünü öğrendiği sabaha değin Berkes'in düşünde, düşüncesinde, incelemelerinde ve yaşamındaki etkisi çok kuvvetli olmuştur. Nitekim Berkes'in fikir yaşamında çeşitli boyutlarıyla birçok kez incelediği Atatürk, onun yaşamının geliştirdiği Mustafa Kemal'dir. Bu Mustafa Kemal, bir ömür boyunca Berkes'in hayalinde, eğitiminde ve düşüncelerinde yaşayanıdır. Berkes'in fikir hayatı boyunca tanıtmaya, tanımlamaya ve tanıtmaya çalıştığı Mustafa Kemal ve Atatürk, onun yarım yüzyıla yakın okuma, okutma, araştırma ve yayımlamalarının genel eğiliminin anladığı ve anlatabileceği ölçüde bilebildiği Mustafa Kemal ve Atatürk'tür. Ve görmekteyiz ki, bu çabanın, gerek duygusal, gerekse düşünsel kökleri, Berkes'in (1982a: 11) de vurguladığı gibi, onun yaşamının çocukluk ve ilk gençlik yıllarının etkilemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, Berkes'in, Kemalist dünya görüşüne ve Atatürk Devrimleri'ne ilişkin temel yazılarının toplandığı önemli bir derleme kitap olarak bkz. (Berkes, 1982b)

⁵ Berkes'e (1982c: 133) göre Kemalist dünya görüşü; "...o dönemin tarihini ve koşullarını bilmeyen yabancı gözlemcileri şaşırtan bir değişim olayıdır. Kemalizm, bir düşman istilasına karşı çevrilmiş "sıradan" bir ordu savaşı olmaktan çıkarıyor; en sonunda siyasal bir devrim akımı oluyor; bir cumhuriyet rejimi kuruluyor. Kuruluşundan az sonra da bu rejimin bir devrim dönemi açtığı görülüyor. Cumhuriyetin 10. yıldönümünde Kemalist devrimin sembollerini oluşturan ilkelerin altuncısı olan Devrimcilik ilkesi, Kemalizm devrimini en sonda değil, en başta tanımlayan bir ilke oluyor."

⁶ Berkes'in siyasî perspektifine ilişkin bazı yorum ve değerlendirmeler kısaca şu şekildedir: Örneğin Tunçay

Berkes, 1960'larda Kemalist dünya görüşünün çağdaşlık ve bağımsızlık ekseninde tanımlanarak yaygınlık kazanmasında, özellikle *Yön* gazetesindeki yazıları yoluyla hayli etkili olmuştur. Berkes'e göre, Türkiye'de sosyalizmin gerçekleştirilmesinden önce, toplumsal yapının tümüyle gelenek-dışı ve ulusçu olması gerekmektedir. Tarihsel-toplumsal olana verdiği öncelik nedeniyle Berkes, aydınların sosyalist yanlılarından daima uzak durmaya çalışmıştır. Bu anlamda vurgulamak gerekir ki, Kemalist dünya görüşünün sosyalleştirilmesinde Berkes için etkili olan düşünüş biçimi "sosyalizm" olmuştur (Aslan, 2011: 5-6). Ancak yaşam öyküsü, bu yaşamdaki düşünsel izler ve yazın hayatında ürettikleri dikkate alındığında, Niyazi Berkes'in, ekonomik ve felsefi dünya görüşü sosyalizme meyyal olan (Nasrattınoğlu, 2000: 195) sol Kemalist siyasi perspektife sahip bir düşünür olduğunu söylemek mümkündür.

Nitekim 1930'larda Türkiye'de, Avrupa'da yükselen faşist rejimlerin etkisiyle ırkçı-Turancı akım ve çevrelerin palazlanmaya başladığı, II. Dünya Savaşı başlarındaki Alman zaferleriyle bunların iyice aşırılaştığı görülmektedir. 1940'lı yıllarda Ankara'da sol eğilimli bir entelektüel grubun içerisinde yer alan Berkes,⁷ 1942-1944 yılları arasında yayımına öncülük ettiği *Yurt ve Dünya*'da sergilediği ırkçılık ve faşizm karşıtı tavrıyla safını iyice belli etmiştir. Bu durum da, onun, dönemin CHP'si içinde yer alan özellikle sağ eğilimli kesimlerin hedefi haline gelmesine yol açmıştır. II. Dünya Savaşı sonunda Batı dünyası yanında siyasal saf tuttuğunu göstermeye çalışan yönetici ve sivil egemen sınıflar, bu dönemde yükselen anti-komünizm histerisinden de faydalanarak, DTCF'nin Berkes, Boran, Boratav, Başoğlu, Azra Erhat gibi akademisyenlerini, Truman Doktrini ve Marshall Yardımı yolunda girilen Amerikan uyduculuğu için kurban etmişlerdir. Literatürde 1948 DTCF Tasfiyeleri⁸ olarak adlandırılan bu akademik kıyım Berkes'e (1997: 476) göre, "*Türk halkının ve ülkesinin yeni bir boyunduruk içine sokulmasına mal olan savaşın ancak bir parçacığıdır.*"

(Ekim 1997: 64), Niyazi Berkes'in ideolojisine ilişkin şu yorumlarda bulunur; "*Ben, ... [merhum] Pertev Naili Bey'le ... Niyazi Bey'in hiçbir zaman komünist olmadıklarını, Sol Kemalist sayılmaları gerektiğini düşündüm. (Behice Hanım ise onlardan farklıydı!) Berkes'in anılarını okuyunca, bu değerlendirmemin, en azından onun hakkında, doğrulandığı izlenimini aldım.*" Yakın dostu Gökberk (1989: 10) ise, Türkiye'nin, Niyazi Berkes'in her zaman araştırmasının nesnesi olarak kaldığını vurgulayarak, ondaki ideolojik perspektif ve siyasi tavrın niteliğini şöyle belirtmektedir; "*Politik tutum olarak sosyal demokratı. Tabii o zaman, 1947-48'de korkunç bir şeydi bu.*" Arslanoğlu'nun (2006: 196) bu konudaki saptamaları şöyledir; "*Niyazi Berkes'in çizgisi nedir diye sorarsanız, asıl çizgisi Kemalizm. Marksizmi ve sosyalizmi bilen, o yönde düşünürlerden kendi uzmanlık alanında yararlanan, sosyalizme ve Marksçılığa olumsuz tepki duymayan biri. Hatta biraz sempatisi var. Anladığı Atatürkçülük de devrimci Atatürkçülük... Atatürk'ü açıkça bir devrimci sayıyor, yaptığı edimleri de devrim... Tabii burada Marksistler gibi değerlendirmiyor Atatürk'ü, "burjuva devrimcisidir" demiyor; ideal anlamda devrimci, yapılması en doğru hareketleri yapmış biri sayıyor ve o noktada sınıfsal çözümlere giripmiyor.*" Tanyol'a (Ekim 1993: 39) göre ise, Berkes, sosyolojik çözümlerinde Marksist metodu kullandığı için, Marksist bir toplumbilimci; "*Bizde Marksizm, çok bulanık ve her türlü iftiraya açık bir kavram olduğu için, Marksist bir toplumbilimci ile Marksizmin militanları birbirine karıştırıldı. Oysa bugün artık hiçbir toplumbilimci tarihsel araştırmalarında Marksist metodu göz ardı edemez. Ve hele Berkes gibi felsefi eğitimden geçerek tarihe ağırlık veren bir toplumbilimcinin, Marksist metod dışında kullanacağı başka sağlıklı ve sağlam metod hemen hemen yok gibidir.*"

⁷ Bu çevrenin içinde Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Muzaffer Şerif Başoğlu, Mediha Esenel (Berkes), Sabahattin Ali, Adnan Cemgil, Muvaffak Şeref gibi entelektüel kimlikleri saymak mümkündür.

⁸ Bu dönemde gerçekleşen olaylar ve hukuksuzlukların ayrıntısına ilişkin yetkin kaynaklar olarak bkz. (Berkes, 1997); (Çetik, 2008); (Mumcu, 1994) ve (Karaaşlan Şanlı, 2011: 105-133)

Niyazi Berkes'in Yazın Dünyası ve 1960'larda Niyazi Berkes-Yön Birlikteliği

Niyazi Berkes'in yazın hayatı, 1952'de Kanada'ya gitme öncesi ve sonrası olarak iki ana dönemde incelenebilir. Bu iki dönemin de, hiç kuşkusuz birbirinin içerisine giren, örtüşen düşünsel zenginlikleri bulunmaktadır. Bu anlamda, Berkes'in birinci yazın dönemini 1929-1952 yılları arasındaki dönem olarak saptamak mümkündür. Bu ilk dönemde Berkes, fikriyatında daha çok toplumbilim konularına ağırlık vermiştir. Ancak 1948 tasfiyeleri ile akademiden uzaklaştırılan Berkes, 1952'de geride bırakmak zorunda kaldığı ülkesindeki bilimsel etkinliğine bir daha ne zaman, nasıl döneceğini bilemediği için, oğlu akademisyen Fikret Berkes'in (2000: 5) yerinde tespitiyle, Kanada'da kendine yeni bir kariyer kurduktan sonra, çok daha büyük sistemlerin dinamiğine yönelmiştir.⁹

Dolayısıyla Berkes'in yazın hayatının ilk döneminin, doğal olarak entelektüel ve akademik kimliğinin oluşmaya başladığı ve bu gelişmenin yazınına yansımaları ile yüklü bir dönem olduğu vurgulanabilir. Bu nedenle, Berkes'in 1929-1952 yılları arasındaki yazın çalışmalarını, ileride 1960'lı yıllarda ardı ardına yayımlanmalarıyla fikrî tekamülünün en üst seviyeye vardığını gösterecek yazı dizileri ve telif eserlerinin fikrî altyapısını besleyen çalışmalar olarak görmek mümkündür.

Berkes'in ikinci yazın dönemini 1952-1988 arası olarak düşünmek mümkündür. 1950'li yılların, Berkes fikriyatının yüksek bir fikir ve söz hürriyeti ortamı bulduğu Kanada'da, yine de yazın yönünden kısır geçen yıllar olduğu görülmektedir. En başta, bu dönemde Türkiye'de Berkes'e yazın ambargosu hâlâ sürmektedir. Ayrıca Berkes, Kanada'daki öğretim işinin yarattığı birtakım zorunluluklar yüzünden, çok fazla makale veya telif eser de üretmemiştir. Zira bu dönemde onun önceliği McGill'deki işini sağlamlaştırmak ve garanti altına alabilmektedir.

1960'lı yıllar ise, Berkes'in fikriyatında ve yazın yaşamında oldukça önemli yıllardır. Bu dönem onun, 1960'ların sol muhalif gazetesi *Yön* ile birlikte Türk fikir dünyasına adeta yeniden doğduğu, Türkiye'de aktif yazın dönemine tekrardan dönüş yaptığı parlak bir dönemdir. Türkiye'de bu dönemin başında, Berkes'in yazını, deyim yerindeyse yeniden "fişekleyen" ve onun Türkçe yazıma geri dönmesini teşvik eden çok önemli siyasal bir gelişme yaşanır. Bu, ülkede Demokrat Parti (DP) iktidarı ile parlamenter dâhil her türlü demokrasiye son veren 27 Mayıs 1960 Darbesi'dir. Nitekim 1950-1960 arasında ülkeyi on yıl tek başına yöneten DP, özellikle 1957 seçimleri sonrası ekonominin kötü gitmesi, Başbakan Adnan Menderes'in otoriter tutumunun giderek artması, özgürlüklerin kısıtlanması gibi anti-demokratik uygulamalarla yıpranmış ve Ordu'nun 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirdiği askerî bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır.

⁹ Aslında çözümlenmeye çalıştığı bu daha büyük sistemler, onu fakültesinden ve ülkesinden tasfiye eden şifreleri barındıran sosyo-politik ilişkiler yumağıdır ve Berkes için bunlar, artık çözümlenmeleri gereken bir nokta ve zamana da gelmişlerdir. Nitekim Fikret Berkes'in (2000: 5) de belirttiği gibi Niyazi Berkes, McGill Üniversitesi'nde giriştiği çalışmalarda, formasyon olarak tarihçi ve ekonomi uzmanı olmadığı halde, sosyolojiyi tarih ve ekonomi ile birleştirmeyi ön görmüştür. Böylece Berkes, McGill İslam Araştırmaları Enstitüsü'nde artmaya başlayan bilimsel bilgi ve yetkinliğinin verdiği güçle, 1952 sonrası bilimsel çalışmalarında özgün bir "toplumsal tarih" yaklaşımı, bir başka deyişle "özgün bir tarih felsefesi" (Adanır, 2000: 126) geliştirmeye başlamıştır.

Bundan ötürü 1960'lar, Türkiye'nin hızla değiştiği yıllar olmuştur.¹⁰ Zira ülkedeki tüm sosyo-politik dengeler, 27 Mayıs Darbesi'nin etkisiyle alt-üst olmuş ve yeni yönler kazanmıştır. İç siyasetteki yeni yönelim ve değişikliklerden en önemlileri olarak; Cumhuriyet tarihindeki ilk Askerî Darbe'nin yaşanılması, bir başbakan ve iki bakanın, insanlık onuruna ve evrensel hukuk ilkelerine aykırı yargılamalar sonucu idamları, TBMM bünyesinde Meclis'e ilaveten bir Cumhuriyet Senatosu'nun ihdası, Anayasa Mahkemesi kurulması, kendisine "rejimin bekçiliği" görevi atfeden Ordu'nun siyasete müdahalesini sürekli hale getiren Milli Güvenlik Konseyi'nin oluşturulması ve nihayet, temel hak ve özgürlükleri eskiye kıyasla çok daha fazla güvence altına alan, sivil toplum alanında "özgür" bir örgütlenmenin önünü açan ve dinamik bir yapı arz eden 1961 Anayasası vurgulanabilir.¹¹

Nitekim 9 Temmuz 1961'de kabul edilen 1961 Anayasası'nın Türk siyasi hayatına getirdiği demokratik havadan da istifadeyle,¹² 13 Şubat 1961'de 12 sendikacı tarafından kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP),¹³ Türkiye Solu'nu marjinalikten kurtaran siyasal faaliyetleriyle bu dönemde siyasal hayatta oldukça fazla ses getirmiştir. On beş ilde örgütlenmesini tamamlayamadığı için 15 Ekim 1961 seçimlerine katılamayan TİP,¹⁴ 1960'larda solda yeni bölünmelerin adeta *ateşleyici* olacaksa da, 1965 seçimlerinde aldığı % 3 oyla çıkardığı 15 milletvekili marifetiyle, TBMM'ye milletvekili sokabilen ilk sosyalist parti olarak Türk siyasi tarihine geçmiştir.

¹⁰ 1960'larda köyden kente başlayan göçle birlikte, köyünü bırakıp kente işçi olarak çalışmaya gelen köy ve kasaba insanı ve kentlerde açılan yeni üniversitelerle buralarda okumaya gelen öğrencilerin etkisiyle, kentlerde nüfus artmış; büyük kentlerin çevrelerinde banliyöler ve gecekondu mahalleleri görülmeye başlamıştır. Bu bağlamda, kentlerdeki potansiyel öğrenci kitlesinin ve sanayi proletaryasının bu yıllarda gelişme gösterdiği söylenebilir. 1960'larla birlikte, kentlerin banliyölerini dolduran yoksul, umutsuz ve gelecek kaygısı içindeki halk kitlelerinin bir kısmının politik olarak sağa, bir kısmının da sola kaydığı, diğer deyişle toplumda ani ve aşırı bir ivme gösteren yeni bir siyasal polarizasyonun ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir.

¹¹ Berkes'in (1969a: 55), 27 Mayıs 1960 Darbesi ile 1961 Anayasası'na ilişkin bazı yorumları şu şekildedir; "*Bizim 27 Mayıs devrimi bu açıdan talihsiz olmuştur. Daha baştan liderlikten mahrum kalmış, getirdiği yeniliklerin eseri olan anayasanın uygulanması, dönüp dolaşıp toplumsal sınıf mümessilleri olan geleneksel politikacıların eline teslim edilmiştir. Anayasanın gerekleri daha da açıla açıla uygulanma alanına konmak yerine, daha da daraltıla daraltıla hiç uygulanmama safhasına getirilmiştir. Şimdi demokrasi olacak diye partiler birbirine giriyor. Hükümet başkanı anayasayı kendinden başka herkesin yanlış anladığı kanaatinde.*"

¹² Yine bu yıllarda Türkiye'de gericiilik olaylarının hızla yükselmeye devam ettiği söylenebilir. Bu duruma verilebilecek ilginç bir örnek, 1961 Anayasası'nı doğuran 1960'lı yılların başlarında Türkiye'de, içlerinde bir de Astronomi doçentinin olduğu bir grup insan tarafından İslâm Devleti Anayasası'nın dahi talep edilebilmesidir; "*Gazetelere gönderilen İslam Devleti Anayasası tasarısından bir nüsha da, Beyoğlu postahanesinden YÖN'e yollandı. Bu Anayasayı yazdıkları iddiasıyla, aralarında bir de Astronomi Doçenti bulunan yedi kişinin yakalandığı bir sırada, okuyucularımıza hoşça vakit geçirtmek için Anayasanın önemli maddelerini yayınıyoruz.... İçtimai Nizam: ... – Erkeklerin kendilerine olan meylinden faydalanmak için tayyarelerde kadın hostes, berberlerde ve lokantalarda güzel çocuklar (erkek) çalıştırmak yasaktır. / Ordu ve Öğretim Siyaseti: – Öğretim siyaseti, islami zihniyet ve islami nefsiyeti tesis etmekten ibarettir.*" (Yön, 14 Nisan 1967: 2)

¹³ TİP hakkında ayrıntı için bkz. (Aybar, 1988) ve (Aren, 1993)

¹⁴ Müdahaleden 18 ay sonra 15 Ekim 1961'de yapılan ilk serbest seçimlere; CHP, yeni kurulan Adalet Partisi (AP), Yeni Türkiye Partisi (YTP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Memleketçi Serbest Partisi katılmıştır. Ayrıntı için bkz. (Kaynar, 2007: 126-130)

Ayrıca 1961 yılında Doğan Avcıoğlu¹⁵ öncülüğünde ve dönemin pek çok aydınının desteğini alarak kurulan ve 20 Aralık 1961- 30 Haziran 1967 tarihleri arasında 222 sayı yayımlanan *Yön*¹⁶ gazetesi, o döneme değin Türkiye’de yasak olan, Nazım Hikmet’in şiirlerini yayınlamak, Türkiye’nin doğusunun geri kalmışlığından ve Kürtler’den bahsetmek gibi o günler için hayli sıkıntılı sayılabilecek konulara değinerek, Türkiye’deki bir kısım tabuları yıkmaya çalışmıştır. Atılğan’ın (2002: 119-120) nitelemesiyle:

Yön-Devrim Hareketi, en azından Cumhuriyet tarihinin, en dar ama en etkili aydın hareketlerinden biridir... Türk siyasal hayatında Yön-Devrim Hareketi kadar etkili olabilmiş bir başka aydın hareketi yok gibidir. Bu, Yön-Devrim Hareketi’nin siyasal alanda varlık gösterdiği dönem boyunca Türkiye’nin belli başlı bütün siyasi akımları açısından bir referans ve karşı-referans noktası olmasından kaynaklanır.¹⁷

“Yeni bir devletçilik” ya da “Türkiye’ye özgü sosyalizm”i savunan bir gazete niteliğindeki *Yön*, Türkiye’nin temel sorunlarının “bağımsızlık”, “kalkınma” ve “demokrasi” olduğuna inanmaktadır.¹⁸ 1960’ların iki kutuplu uluslararası ortamında, Türk sol düşün hayatı bakımından son derece değerli bir yere sahip gazetenin, Niyazi Berkes dâhil, Sadun Aren, Şevket Süreyya Aydemir, Cahit Tanyol, İdris Küçükömer, Fethi Naci gibi çoğu sol eğilimli geniş bir yazar kadrosu, Turhan Selçuk gibi bir karikatür çizeri bulunmaktadır. Ayrıca uzunca bir yasak döneminden sonra Nazım Hikmet’in şiirlerinin Türkiye’de yeniden yayınlanabilir duruma gelmesi, sosyalizm sözcüğünün rahatça söylenebilir olması veya ulusçuluğun/ulusalcılığın tekelinin sağda olmadığı da *Yön* sayesinde olmuştur denebilir. Sözün kısası odur ki, *Yön*, bir dönem Türkiye’inde önemli bir köşe taşı olmuştur (Soysal, 28 Ocak 1987: 10).¹⁹

¹⁵ 27 Mayıs 1960 Darbesi’nden sonra CHP’den Kurucu Meclis üyesi seçilen ve 1961 Anayasası’nın hazırlanmasına da katkıda bulunan Doğan Avcıoğlu, 20 Aralık 1961’de Mümtaz Soysal ve Cemal Reşit Eyüboğlu’yla birlikte kurduğu ve 1967’ye değin yayımını sürdürdüğü *Yön* gazetesiyle 1960 sonrası Türk siyasal düşünce ortamında etkin bir rol oynamıştır. Doğan Avcıoğlu ve fikirleri hakkında ayrıntı için bkz. (Avcıoğlu, 1976) ve (Özdemir, 2000)

¹⁶ *Yön* gazetesi ve Yön Hareketi’yle ilgili ayrıntı için bkz. (Özdemir, 1986) ve (Atılğan, 2008)

¹⁷ Hıfzı Topuz’un (2003: 397) *Yön* gazetesine ilişkin aktarımı şöyledir; “*Yön (1961-1970): Cemal Reşit Eyüboğlu, Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal ve İlhan Selçuk’un girişimleriyle çıkarıldı. Derginin ilk sayısında tanınmış tüm ilerici aydın ve sanatçıların imzalarıyla bir bildiri yer aldı. 27 Mayıs sonrası Türkiye’inde sol düşüncenin gelişmesinde Yön’ün büyük rolü oldu. Yön’de başlıca şu kişiler yazıyordu: Uğur Mumcu, Mustafa Ekmekeçi, Mümtaz Soysal, Fethi Naci, Çetin Altan, Tüfekteçi (Mihri Belli).*” Hıfzı Topuz her ne kadar *Yön*’ü “dergi” olarak nitelese de, *Yön*, bizzat kendi başlığında da yazdığı şekilde, gerçekte haftalık siyasi bir gazetedir.

¹⁸ *Yön* gazetesi, bu olguları aslında dünyanın dört bir yanına dağılmış ve Türkiye gibi emperyalizmin ve kapitalizmin pençeleri arasında çırpanan tüm bağlantısız üçüncü dünya ülkelerine de şamil etmektedir. Zira bu olgular onların da sorunlarıdır ve bu ülkelerin de çoğu, bu yolda bağımsız ulusal politikalar izleyebilmenin siyasi ve ideolojik çıkış ve çözüm yollarını aramaktadır. Dolayısıyla, bu ülkelerle Türkiye’nin sorunları arasında doğrudan bir paralellik bulunduğu söylenebilir.

¹⁹ Atılğan’ın (2002: 146-147) değerlendirmesine göre; “*Yön-Devrim Hareketi, Türk siyasal hayatının özel bir döneminin arayışlarının bir ürünüydü. Türkiye’nin kapitalistleşme ve dünya kapitalist sistemiyle bütünleşme sürecinin hızlandığı ve uluslararası ilişkiler bakımından ABD eksenli emperyalist sisteme eklenildiği DP döneminde ortaya çıkan muhalefet bloğu içinde bir eğilimi temsil ediyordu. 27 Mayıs ile birlikte bağımsız bir akım olarak ortaya çıktığında, SSCB’nin az gelişmiş ülkeler için teorize ettiği “kapitalist olmayan kalkınma*

Niyazi Berkes, DP'nin tek parti hükümranlılığındaki 1950'li yıllarda Türkiye'yi ve Türk iç siyasasını yakından takip ediyor olsa da,²⁰ resmi makamlarca halen kendisine “zehirli fikirler saçabilecek komünist” algısıyla yaklaşıldığından, gayri-resmi, örtük bir boykotun baskısı altında, Türkiye’de hemen hemen hiçbir yayımda bulunamamıştır.²¹ Berkes’in 1950’li yıllarda Türkiye’de olumsuz bir seyir izleyen bu *makûs* yazın kaderi, 1960’larda tekrar değişmiştir. Kayalı’nın (Şubat 1989a: 7) da vurguladığı üzere:

Niyazi Berkes’in Türk düşünce tarihinde işlevsel bir önemi vardır. Ancak bu önem açıklıkla belirlenmemiştir. Üstelik Niyazi Berkes iki kez, yirmi yıllık arayla Türk düşünce hayatına etkin müdahalelerde bulunmuştur. Bu müdahalelerden biri 1940’lı yıllarda, diğeri de 1960’lı yıllarda gerçekleşmiştir.

1961 Anayasası’nın sağladığı görece demokratik ve özgür düşün-yazın ortamı, Berkes’in 1960 sonrası Türk fikir hayatındaki etkinliğinin hızla artmasını açıklayabilecek ana nedenlerin başında gelir (Kayalı, Şubat 1989b: 78). Bu anlamda Berkes, 1960’ların görece özgür havasından istifadeyle, Türkiye’nin mevcut durumu ve gelecekte alması gerektiğine inandığı biçime ilişkin düşüncelerini, kendisini yakın hissettiği *Yön* gazetesinde yazılar yazarak paylaşmış; Türkiye’nin siyasal, sosyal ve kültürel tartışma gündemine yoğunlukla katılmıştır (Altun, Mayıs 2004: 439).

Ancak 1961 Anayasası’nın sağladığı görece demokratik ve özgür düşün ve yazın ortamından cesaret ve güç alan Niyazi Berkes (1976: 12), yine de “*iyimserlik iyi şey, ama insanı körleştirmemeli*” inancıyla temkinli davranarak, Türkiye’deki bu yeni ve olumlu günlerin neler getireceğini, sosyo-politik durumun bundan nasıl etkileneceğini gözlemek

yolu” modelinin Türkiye için de mümkün olabileceğini düşünen Yön aydınları, Kemalizm ile sosyalizm arasında pozitif bir ilişki kurulabilirdiğinde “kapitalist olmayan kalkınma modeli”nin Türkiye’ye özgü kuramını da oluşturabileceklerine kani idiler. Yöncüler, Jön Türklerden Kemalistlere, oradan Kadroculara uzanan geleneksel Türk aydınlarının kalkınmak, batılılaşmak ve aydınlanmak gibi belli başlı bütün ideallerini paylaşıyorlardı. Başlıca sorunları, kendilerini önceleyen geleneksel aydınların, bu ideallerine neden bir türlü ulaşamadıklarını “teşhis” etmekte.”

²⁰ Niyazi Berkes’in (1976: 52), 1958-59 yıllarında gerçekleştirdiği on altı aylık Uzak Asya inceleme seyahatinde kardeşi Enver Berkes’ten sürekli ve düzenli olarak *Cumhuriyet* gazetesi alıp Türkiye hakkında bilgilendiği görülmektedir. Hatta sadece Türk basınına değil, Türkiye üzerine yabancı basını da sürekli takip etmektedir; “*Aligarh, 30 Kasım 1958, Mektubunu aldım. Yazdığın havadisler için teşekkürler. Nice zamandır Türkiye ile ilgili hiç bir havadise rastlamadım. Tabii gazete de yok. Gönderdiğin Cumhuriyet’lere çok teşekkürler.*”

²¹ 1950’li yıllarda da, 1950 öncesine benzer şekilde kapalı oy, açık sayım vb. birçok ilave düzenlemelerle ve “Yeter! Söz Milletin!” (Yaşar, 2007) şeklindeki seçim sloganının desteğiyle, tam demokratik denilebilecek bir seçimle tek başına iktidara gelen DP, demokrasi kavramını çabucak unutacaktır. DP’li yıllarda da basın-yayın organları üzerindeki sansür yine azami düzeydedir. Örneğin 1954 Ağustos’unda McGill Üniversitesi’nde verdiği bir konferans vesilesiyle Niyazi Berkes’i gören Aydın Yalçın, 24 Ekim 1954 tarihi Ziya Gökalp’in ölümünün 30. yıldönümü olacağından, kendisinden Forum’a bir yazı vermesini ister ve “memnuniyetle yazarım” cevabını veren Berkes’in eski yazıyla kaleme alınmış yazısı, 1955 başlarında Yalçın’ın eline ulaşır. Hikâyenin bundan sonraki ibretlik kısmını Yalçın (Ocak 1989: 48) şöyle aktarmaktadır; “[B]u yazıyı dergide yayınlamadık. T. Feyzioğlu başta, bazı arkadaşlar, yazının içeriğini dikkate almadan, Berkes’in yazısını Forum’da yayınlanmasını doğru bulmadılar. DP iktidarının dergi hakkındaki kuşkularını daha da artıracak, bir yeni olaya neden olmayalım gerekçesiyle bu yazı dergide yayınlanamadı ve ben de zor durumda kaldım. Bir süre sonra durumu N. Berkes’e anlatmak istedim ise de, buna çok kırıldığını ve hakkımda McGill’dekinden farklı düşüncelere sürüklendiğini hissettim. Bu beni üzdü.”

ve adımlarını öyle atmak istemiştir.²² Zira Berkes'in ve Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk kez tanıklık ettiği "askerî darbe" gerçeği de, Kahraman'ın (2008: 188) "Tarihsel Blok" içinde konuşlandığı Ordu'nun, Türk siyasi hayatındaki "vesayetçilik" rolünü artırdığını göstermektedir. Ve bu yeni durum, Niyazi Berkes için hem çekinilmesi gereken yeni bir yönetici-egemen sınıf hem de askerî darbe gibi Batılı demokrasilerde kesinlikle kabul edilemeyecek işlere kalkışan yeni bir otoriter iktidar ortağı anlamına gelmektedir. Macit Gökberk'le yapılan söyleşide, Niyazi Berkes'in Türkiye'de 1960'la başlayan ve devam eden bir dizi askerî darbeleri nasıl değerlendirdiğine ilişkin soruya, Gökberk (1989: 10-11); "*Askerî Darbeler karşısında biz nasıl sarsılıyorsak, sinirleniyorsak, o da aynı sinirliliği gösteriyordu.*" şeklinde cevap vermiştir. Ne olursa olsun demokrasiye ve onun *bir nefes misali* kesintisiz varlığına inanan Berkes'in (18 Eylül 1974: 2) kendisi de, cunta (askerî darbe) dönem ve rejimlerini "demokrasiyi rezilleştiren siyasa" olarak nitelemektedir.

Dolayısıyla Niyazi Berkes'in, 1940'lı yıllara nazaran devlet içindeki baskıcı yönetici sınıflara, şimdi bir de Ordu'nun *alenen* eklendiğini gördüğünden, Türkiye'de yazım, yayım veya ülkeye kesin dönüş konularında fazla aceleci davranmak istemediği görülmektedir. Zaten Berkes için de, gördüğü kadarıyla geçmişte onları yurdundan uzaklaştıranların karanlığından Türkiye hâlâ kurtulamamıştır (Fuat, 12 Ekim 1994: 13).²³

²² Keza zaten yıllarca yoğun bir anti-komünizm histeri içinde gelişmiş sağcı kesimler ve onların destekçisi basın-yayın organları, bir de Türkiye'de 1960'larla tekrar nefes almaya başlayan sol düşün yaşamını da görünce, aynı özgürlük ortamından yararlanarak sola olan tepki ve husumetlerini iyice artırmışlardır. Örneğin "Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını" fasikülleri yayınlanarak, 1960'lı yıllarda Türk basınında yer alan komünizm ve sol karşıtı tüm yazılar, kara-propaganda yapmak amacıyla yayınlanmaya başlamıştır. Bunlardan birinde Falih Rıfkı Atay (1966: 122-123) şöyle yazmaktadır; "*TÜRKİYE'Yİ KIZIL TEHLİKEDEN KURTARALIM - Türkiye'de tıpkı Rusya'daki ihtilal öncesi taktiği uygulanmaktadır: Yeni Anayasa'nın sağladığı hürriyetler, Komünist Partisinin yeraltı teşkilâtını kurmasını gereksiz kılmıştır. 27 Mayıs Devriminin hemen sonra başlayan D.P. aleyhtarlığı (bugüne intikal eden A.P. düşmanlığı), kuyruklu, düşüklük suçlamalar, yavaş yavaş yerlerini anti-kapitalist sloganlara ve suçlamalara bırakmıştır. Günümüzün geçer akçe deyimini Sosyalizmdir. Pekiyi bu nasıl sosyalizmdir? Savunulduğu gibi, batılı anlamda demokratik bir sosyalizm midir, yoksa Marksist bir sosyalizm midir? Yani sosyalizm, Türkiye Komünist Partisinin tekelinde bir yutturmaca oyunu mudur? Bize kalırsa, aydınlarımızın içinde bir ideal, ütopya olarak yatan batılı anlamda bir sosyalizm vardır. Ancak bu sosyalizm organize, siyasî bir güç haline gelmemiştir, gelememiştir. Bunun Türkiye için çeşitli politik-ekonomik ve moral nedenleri vardır. Bir defa, siyasî bir hareket ancak kurulu bir gelenekle varlığını küçük-büyük olarak hissettirebilir. Türkiye[de] 1919'dan bu yana, günümüze kadar zorlama olarak sürdürülmüş bir komünist geleneği teessüs etmiş ve yeni gelişmelerin ışığında komünizm meşruiyet kazanarak, âdeta alışılır bir hale sokulmuştur.... Günümüzün geçer akçe deyiminin sosyalizm olduğunu söyleyerek bu sosyalizm etrafındaki siyasî tartışmaların, teşkilatlanmaların ve yayınların demokratik sosyalizm olmadığını, markist [Marksist] nitelikte bulunduğunu anlatmak istedik.*" Bu fasiküller içinde, aynı dönemin basınından yazıları derlenen diğer yazarlar arasında; Orhan Seyfi Orhon, Tekin Erer, Dr. Fethi Tevetoğlu, Bedii Faik, Nejdettin Saçar, Cahit Deniz'in isimleri sayılabilir.

²³ Ülke çapında coşkuyla karşılanan (!) 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nin hemen ertesinde de, Türkiye üniversitelerindeki 147 öğretim üyesi ve yardımcısı çeşitli bahanelerle görevden alınmıştır. DTCF'den de on kişi bunlar arasındadır. Bir başka deyişle, 1940'lara nazaran 1960'larda da değişen pek bir şey yoktur, zaten 1980'lerde de olmayacaktır. Sadece değişen, demokrasiye baskıyı kuran ve uygulayan devletin Hükümet, Yönetim, Ordu, Polis, Mahkemeler, Hapishaneler ve benzeri şekillerde oluşturduğu baskı aygıtlarıdır (Althusser, 2000: 27-28, 33). Nitekim "147'ler Olayı" diye anılan bu sorun, ancak Mart 1962'de çözülebilmüş ve kadro dışına alınanlar eski görevlerine dönebilmişlerdir (Turan, 2003: 221). Darbe ertesinde üniversitelerde yaşanan bu tür gelişmeler, Niyazi Berkes'i haliyle ürktürmekte ve Türkiye'deki demokratik gelişim konusunda endişelendirmektedir.

Nitekim 1960'lı yıllar boyunca da, Niyazi Berkes'in hem bu yöndeki endişelerini doğrular, hem de 1940'larda kendi yaşadıklarıyla örtüşür nitelikte, bir çok anti-demokratik ve tuhaf olayın, “*politikanın, uzun süredir ahlâkı unuttuğu*” (*Yön*, 5 Mayıs 1967: 7) Türkiye’de hâlâ yaşanabildiği görülmektedir. Bunlar, insanların kişisel hak ve özgürlüklerinin baskı, tehdit, yıldırma dâhil, akla gelen tüm yollarla ihlâl edildiği, fikir, ifade ve vicdan özgürlüklerine tecavüz edildiği türden olaylardır. Bu yıllarda yurtdışında da olsa, *Yön* gazetesinin eline ulaşması yüksek olasılık olduğundan, Berkes de bunları *Yön* sayfalarından okumakta ve haliyle ürküntü duymaktadır.²⁴

Ancak Niyazi Berkes, bu dönemde de Türkiye’yi yakından takip ettiğinden,²⁵ *Yön*’le birlikte “sosyalizme eklenmiş bir Kemalizm”in siyaset sahnesine çıkışı, onu cezbetmiş; entelektüel ilgi ve iştahının “Türkiye’de tekrar Türkçe yazma”ya yönelmesini sağlamıştır. Keza Yön Hareketi, Türkiye için önerdiği toplum projesini, Kemalist ilkelerin Marksizm’den yararlanılarak yeniden tanımlanması ve bir iktisadi kalkınma stratejisi ekseninde yeniden bir araya getirilmesi yoluyla oluşturmak amacındadır. Bu amaç paralelindeki başlıca tezi de, Kemalizm’in sosyalizmden yararlanılarak yapılan yeni tarifinin, Türkiye’nin sosyalizme ulaşmasının önündeki bütün engelleri kaldıracağı şeklindedir (Atılğan, 2008: 53).²⁶

Niyazi Berkes, 1960’ların ilk yıllarının sosyo-politik yaşama serptiği göreceli demokrasi ve özgürlük tohumlarının bir süre sonra verdiği iç rahatlığıyla, 16 Ocak 1963’ten itibaren, Doğan Avcıoğlu’nun davetiyle *Yön*’e yazı göndermeye başlamıştır. Bu sayede, Berkes’in de, *Yön* gazetesinin 57 ile 205 inci sayıları (16 Ocak 1963-03 Mart 1967) arasında çeşitli konularda yazılar yazmasından²⁷ ve hatta iki önemli telif eserinin de *Yön* Yayınları’ndan yayımlandığından yola çıkarak, Yön Hareketi içinde yazar kadrosunda hayli etkin olarak yer aldığını söylemek mümkündür.²⁸

²⁴ Bu olaylardan birinde zamanın MEB Kültür Müsteşarı Adnan Ötügen’in, McCarthy’ci bir tutumla, Devlet Tiyatroları’ndan; öncelikle revaçta olan sol eserleri temizlemesi, sonra da tüm yabancı eserlerin de temizlenme çalışmalarını başlattığı şeklindedir (*Yön*, 12 Kasım 1965: 6). Bütün bunlar, Türkiye dışında fikir ve ifade özgürlüğünü sonuna dek yaşayabilen Niyazi Berkes’i ürkütmeye ve anavatani hakkında bu anlamda olumsuz düşünmeye sevketmeye yetecek niteliktedir.

²⁵ Berkes’in 1960’lı yıllarda ilgilendiği konular ve yayımladığı metinler, elimize bu anlamda kuvvetli ipuçları vermektedir. Bu yazın faaliyetlerinde Berkes’in, 1960’lı yılların siyasî ortamına duyduğu sıcak ilgi, kendi düşünceleri doğrultusunda Türkiye’de bir şeylerin değişebileceğine olan umudu ve en önemlisi de, -hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olan- Türkiye’ye kesin dönme isteği görülebilmektedir (Altun, Mayıs 2004: 473).

²⁶ Eliçin’in (1970: 288-289) yorumuna göre, bu dönemde; “*YÖNCÜ Kemalizm akımına -giderek belki de BERKEŞÇİLİK adını alacak olan- bir yeni kol katılmıştır. Prof. Niyazi Berkes, YÖN’cülüğün ekonomik tezine pek yeni bir şey katmış sayılmazsa da, Kemalizmi alabildiğine genişletip geliştirerek, ondan sosyal ve kültürel bütün alanları kavrayan pan-kemalist bir felsefe, dünya görüşü çıkarmak istemiştir. Bu denemenin tarihsel gerçeklere ne derece uygun düştüğü, sağlam ve tutarlı bir dünya-görüşü olup olmadığı tartışma konusu yapılabilir, ama sayın Profesör’ün şimdiyedek kimsenin dokunmadığı birçok noktalarda kendine özgü görüşler ve düşünceler getirdiği şüphesizdir. Yöncülüğü böylesine besleyip zenginleştirdiğinden dolayı baş YÖN’cüyü haklı olarak çok sevindirmiştir.*”

²⁷ Özdemir’in (1986: 329) tespitine göre, Niyazi Berkes, *Yön* gazetesinde 50’nin üzerinde yazı yazarlar arasında yer almaktadır. Özdemir’in bu çerçevede hazırladığı listede Niyazi Berkes’in ‘yazı yazma sıklığı ve en çok işlediği konular’ a ilişkin bilgi; “*Niyazi Berkes (56) siyaset, tarih*” şeklindedir. Ek-1’de sunulan bibliyografya listesinden de görüleceği üzere, bu konuda bizim tespitimiz ise, Niyazi Berkes’in *Yön*’de 58 kez yazı yazdığıdır.

²⁸ Yine *Yön*’de 50 ve üzerinde yazı yazarlar düşünüldüğünde, Özdemir’in (1986: 328-333) tespitine göre,

1960 sonrasında *bereketli* bir sosyalist düşüncenin ortaya çıktığı ve Türkiye'nin sorunlarına cevaplar arandığı (Tanyol, Ekim 1993: 38) bu dönemde, Niyazi Berkes'in de *Yön*'de yazdığı yazıların genelde 1950'li ve 1960'lı yılların Türk siyasal hayatında yaşanan gelişmeler, toplumsal sorunlar ve *Yön*'de yapılan kalkınma sorunları²⁹ tartışmaları paralelinde şekillendiği görülmektedir.

Niyazi Berkes *Yön*'deki yazıları, esas olarak dört yazı dizisi çerçevesinde yayımlanmıştır. Bunların ilkinde Berkes, Türkiye'nin 1960'larda karşılaştığı meselelerin I. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştirilmeyi göze aldığı sosyo-politik uygarlık devriminin tamamlanamaması nedeniyle, II. Dünya Savaşı sonrasındaki yıllarda ortaya çıkan ve bu devrimin sürekliliğini kesmeye dönük hareketlerin yarattığı sonuçlardan kaynaklandığını işlemiştir. Bu kapsamda Berkes, 1960'ların sosyo-politik meselelerinin doğru teşhislerini yapmak ve bunlara olumlu çareler bulabilmek için, anılan devrimin gerçek niteliğini ve onu durduran kuvvetleri hazırlayan tarihsel akışı gözden geçirmiş ve "200 yıldır neden bocaladığımızı" sorgulamıştır.

Niyazi Berkes *Yön*'de, yine 1960'larda Türk dış politikasının ana meselelerinden biri olan Kıbrıs konusunda, Türkiye-Yunanistan-Kıbrıs ekseninde ve özellikle de Kıbrıs Sorunu'ndaki *gizli* baş aktörlerden olan Fener Rum Patrikhanesi ile Rum Ortodoks Kilisesi'nin tarihsel ve cari rolünü irdeleyen çalışmalar yapmıştır.³⁰

Bundan sonra, Niyazi Berkes'in *Yön*'de yayımladığı ikinci uzun yazı dizisi olan "Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler" ana başlığı görülmektedir. Berkes'in bu yazı dizisiyle ortaya koymaya temel çelişki şudur: Türkiye'nin 1960'lardaki ulusal hedefleriyle, Atatürk'ün ölümünden sonra 1939'la başlayan Batı yardımının hedefleri birbirine zıttır ve aralarında hiçbir uyuma ve beraberlik bulunmamaktadır. Bunu ortaya koymak için de Berkes, Türkiye'nin Osmanlı'dan beri gelen çelişkilerinin kaynağında Batı meselesi ve Baticılık konusunu olduğuna ve Osmanlı çöküş döneminde Baticılığa karşı gelişen Osmanlıcılık, İslamcılık, Halkçılık, Türkçülük gibi akımların, sonuçta toplumsal devrimleri gerektiren Ulusçuluk akımını doğurduğuna dikkat çekmiştir. Bu nedenle de Berkes, Osmanlı'nın son iki yüzyıllık "Batı ile karşılaşma" tarihi gözden geçirildiğinde,

Niyazi Berkes; Doğan Avcıoğlu (194), İlhan Selçuk (129), Mehmed Kemal (81), Fethi Naci (78), Nimet Arzık (71), Mümtaz Soysal (69), Rauf Mutluay (63)'dan sonra 56 yazıyla sekizinci sırada yer almaktadır ki, aynı zamanda bu durum, Berkes'in 50'li yılları ne denli "Türkçe yazma" açlığı içinde olduğunun da bir göstergesidir.

²⁹ Selçuk (1 Ekim 1983: 2), muhtemelen *Yön* gazetesi yıllarında Niyazi Berkes'le yaptığı bir sohbetle Berkes'in Batı ile Doğu arasındaki kalkınma hızı farklılığına dair anlattığı bir görüşü şöyle aktarmaktadır; "*Profesör Niyazi Berkes... bir söyleşide: -Bak, demişti, kimi zaman bir olguyu tam açıklayamayan; ama bir yanını vurgulayan ilginç fikirler ortaya atılır. Sözgelimi Batı'nın Doğu'dan daha hızlı gelişmesini atın tarımda kullanılmasına bağlayan bir tez ortaya atılmıştı. Doğu'da at, yalnız savaş ve taşıma aracıyken, Batı'da tarlada da kullanılırdı. Bu ilginç tezin sahibine göre at, enerji açısından öküzden çok ilerdedir; güçlüdür; bu yüzden Avrupa, tarım üretiminde daha başarılı olmuş; at, toplumun gelişmesinde itici güç olarak imyeyi artırmıştır. Bu tür tezler Batı'daki geniş araştırma yelpazesinde çokca türetilir; yararları yoktur denemez; ama bunlar iyi tartılmalı, değerlerinden yüksek fiyat biçilmemelidir.*"

³⁰ Yıllar sonra Kaynak Yayınları'ndan çıkan *Patrikhane ve Ekümeniklik* başlıklı kitap, Niyazi Berkes'in Rum Ortodoks Kilisesi ve Patrikhanesi'nin Osmanlı-Türk Tarihi ile olan ilişkileri üzerine *Yön* gazetesinin 1964 yılına ait 82, 83, 84 ve 90. sayılarında yayımlanan yazılarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur (Berkes, 2002: 7).

18. yüzyıldan günümüze kadar dahi süren çelişkilerin altında, Batı ile Türk toplumunun ilişkilerindeki uygunsuzlukların, tutarsızlıkların, karşılıksızlıkların başrolü oynadığını vurgulamıştır.³¹

Niyazi Berkes, bu arada *Yön*'de; "Aydın ve Halk Sorunu", "Türk Aydınlarının Özellikleri", "10 Ekim 1965 Seçimlerinin Önemi", "Sosyalizm ve İslamiyet", "Doğu ve Doğuculuk Modası", "Sosyalizm ve İslâmiyet Tartışmaları" gibi değişik konular üzerine yazmış ve üçüncü yazı dizisi "Bir Gezi İzlenimleri: Arap Dünyası Uyanıyor mu?" başlığı altında Nisan 1966'da yayımlanmaya başlamıştır. Aslında bu yazı dizisi, Berkes'in 1965 sonbaharında Lübnan, Suriye, Mısır, Tunus ve Cezayir gibi Arap ülkelerine yaptığı ve temelde buralardaki Arap milliyetçiliğini ve sosyalizmini araştırdığı üç aylık inceleme gezisinden elde ettiği izlenimlerdir.³²

Niyazi Berkes'in *Yön*'de yayımlanan dördüncü -ve sonuncu- yazı dizisi ise, "Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri" başlıklıdır. Berkes'in bu yazı dizisinin, Türkiye'nin temel sorunlarından birinin de "kalkınma" olduğuna inanan *Yön*'de bu yolda başlayan ve 1960'ların sosyo-ekonomik sorunlarının köklerinin Osmanlı'nın toprak yönetim şekli, üretim tarzı ve ekonomik yapısında aranılan tartışmalar paralelinde şekillendiği görülmektedir. Bu meyanda Berkes'in, *Yön* bünyesinde Doğan Avcıoğlu ile başlayıp, Behice Boran, Sencer Divitçioğlu gibi entelektüelleri içine çeken, "Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) ve Az Gelişmişlik" sorununu Osmanlı'nın sosyo-ekonomik ve politik yapısı üzerinden okumaya çalışan tartışmalara bu dördüncü yazı dizisi ile katıldığı görülmektedir. Bu düşün tartışmaları, Niyazi Berkes'te Osmanlı-Türk ekonomik yapısının irdelenmesi ve analiz edilmesi görüşünü doğurmuştur. Bunun sonucu da, Berkes'in iki ciltlik *Türkiye İktisat Tarihi*³³ başlıklı eseri olmuştur. Ayrıca aynı dönemde, Berkes'in yurtdışındayken

³¹ Ayrıntı için bkz. (Berkes, 1965b: 10-11) Nitekim 1960'larda Niyazi Berkes (ve Mümtaz Turhan'ın Türkiye gerçekliğine dair önemli tespitleri vardır. Bunların çalışmalarında kültür eksenli değerlendirmeler ve Batı kültürüne yönelik eleştiriler, Doğu/Batı çelişkisi tartışmaların ana gövdesini oluşturmuş, Türkiye'nin kültürel hayatının Batı'ya karşı direnç oluşturması gerektiğinin üzerinde öncelikle durulmuştur (Kayalı, 2005: 71). Bu anlamda, Berkes düşününde Doğu-Batı farklılaşmasına yönelik tartışmaların, önemli ölçüde eski ve yeni mücadelesine, yol ayrımına, aydın halkla karşıtlığına ve aydın gruplarının haktan yabancılaşması şeklindeki analiz ve değerlendirmelere dönüştüğünü söylemek mümkündür.

³² Nitekim bu yazı dizisi, Berkes'e gelen taleplere istinaden kitaplaştırılacak ve 1969'da *Arap Dünyasında İslamiyet Milliyetçilik Sosyalizm* adı altında yayımlanacaktır. Bu durumu Berkes (1969a: 5) şöyle açıklamaktadır; "1956 sonbaharında bazı Arap ülkelerine yaptığım üç aylık bir gezinin izlenimlerini 1966 ilkbaharında *Yön* dergisinde yayınlamıştım. Hayli ilgi çektiler. Arada geçen yıllarda da soranlar, kitap olarak yayımlanmasını sağlık verenler oldu. Bu isteğe uyarak ufak tefek bazı düzeltmelerle yayınlanıyor." Söz konusu eserin ikinci baskısı ise, 1975'te *İslâmlık, Ulusçuluk, Sosyalizm (Arap Ülkelerinde Gördüklerim Üzerine Düşünceler)* adı ile yapılmıştır. Bu eserin ayrıntısı için bkz. (Berkes, 1975)

³³ Niyazi Berkes'in iki ciltlik bu eseri, 1969 ve 1970 yıllarında Gerçek Yayınları'nın "100 Soruda" dizisinde yayımlanmıştır. Ayrıntı için bkz. (Berkes, 1969b; 1970) Pamuk'un (1989: 15, 17) görüşüne göre, Berkes'in ilk cildinde Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıldaki toplumsal ve iktisadî yapılarını; ikinci ciltte ise bu yapıların 16. yüzyıl ve sonrasında çözüldüğünü renkli bir dille ele aldığı bu iki ciltlik eseri, geniş bir kitle tarafından merakla ve zevkle okunmuştur. Kısa zamanda ikinci basımları yapılan bu iki ciltten, özellikle dönemin üniversite öğrencisi olan kuşak, iktisat tarihi konusunda çok şey öğrenmiştir. İktisat tarihçisi olmaktan çok, bir sosyolog ve düşünce tarihçisi olan Berkes'in anılan iki cildinin bu denli yoğun ilgi görmesini Pamuk şöyle yorumlamaktadır; "Özellikle 1960'ların sonunda iktisat tarihi çalışmalarının sınırları düşünülürse, Niyazi Berkes'in 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi çalışmasını iktisat tarihçisi olmamakla beraber, Osmanlı

ikinci evliliğini yaptığı eşi Fay Kirby Berkes'in de *Yön*'de eğitim ve petrol konularında toplam dokuz makalesi yer almıştır (Coşkun, 1991: 55).

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Niyazi Berkes, *Yön*'deki son yazısını 3 Mart 1967'deki 205. sayıda yazmış ve *Yön*'deki yazın hayatına nokta koymuştur. Zaten *Yön* de, bundan kısa bir süre sonra, 30 Haziran 1967'de çıkacak 222. sayı ile yayım hayatına kendi nihai noktasını koyacaktır.

Sonuç ve Düşünceler

Türk fikir dünyasının, 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında meydana gelen siyasî gelişmeler ve özellikle de 1961 Anayasası'nın olanaklı kıldığı göreceli fikir ve söz hürriyeti çerçevesinde 1960'lı yıllarda suni bir rahatlama içerisine girmiştir. Bu anlamda, özellikle sol üzerinde 1960'lı yıllara değin yürütülen resmi baskının, bu yıllarda bir hayli gevşediği görülmektedir. Darbenin uyguladığı anti-demokratik yönetim şekline tezat teşkil edecek şekilde yeşeren ve hızla gelişen demokratik ortam, gerek siyasal yaşamda, gerekse basında kendisine hızla gelişip büyüyebileceği verimli bir toprak bulmuştur. Bu meyanda TİP gibi sosyalist siyasî partilerin; *Yön*, *Eylem* gibi gazete ve dergilerin 1960'lı yılların Türk siyasî ve fikir hayatın kattığı renkler olduğu görülmüştür.

1948 DTCF Tasfiyeleri sonrasında öğretim görevinden ve ülkesinden tasfiye dilerek uzaklaştırılan, bu nedenle de uzun yıllar Türkiye'ye dönemeyerek Kanada'da akademik hayatını sürdüren Niyazi Berkes'in de, 1960'lı yıllarda Doğan Avcıoğlu ve onun *Yön* gazetesi sayesinde, Türk düşünce hayatının gündemine tekrar aktif bir biçimde girdiği görülmüştür.

Ömrü boyunca Türkçe yazıma büyük önem ve ayrıcalık vermiş olan Niyazi Berkes gibi politik bir sürgün pozisyonundaki bir düşünür için, bu durumun adeta yeniden doğuş olduğu söylenebilir. Zira Berkes, *Yön* vesilesiyle katıldığı dönemin entelektüel tartışma ve münazaralarına görüşleri, yorumları ve yazdıklarıyla önemli katkılarda bulunmuştur. Özdemir'in (1986: 60) de vurguladığı gibi Niyazi Berkes, *Yön* gazetesinin çıkış bildirisini imzalayan kalabalık gruplar (1. ve 2. Grup) içinde yer almamasına rağmen, yine de yazdığı çok sayıda makale ve dört yazı dizisi sayesinde 1960'lı yıllarda *Yön* gazetesinde savunulan ve tartışılan tezlerin oluşumunda oldukça etkili olmuştur.

Dolayısıyla Niyazi Berkes ile *Yön* gazetesinin 1960'lı yıllarda yaşadıkları birliktelikten elde edilecek en önemli sonucun, bir bilim ve fikir insanının, siyasî perspektifi, dünya görüşü, dini, dili, ırkı, cinsiyeti ne olursa olsun, mutlaka düşünce, ifade ve vicdan hürriyetine sahipliğinin, mensubu olduğu toplumun düşünsel evrimi ve demokratik-uygar gelişimi için vazgeçilmez nitelikte bir "esas ilke" olduğudur.

toplumunun yapısını ve ekonomisinin temel özelliklerini iyi bilen bir toplum bilimcinin enkli bir dille yazılmış bir yorum denemesi olarak değerlendirmek doğru olur. Bu iki cildin, bu satırların yazarı da dahil olmak üzere, bir kuşağa Osmanlı iktisat tarihini öğrenme merakını ve zevkini vermeyi başardığını da özellikle ekleyelim."

KAYNAKLAR

- Adanır, Oğuz. (2000). Türkiye’de ‘Özgün Bir Tarih Felsefesi’ Anlayışı Öncülerinden Niyazi Berkes Üzerine Notlar. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999*. (s. 115-126). Gazimağusa, KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Althusser, Louis. (2000). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (4.b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altun, Fahrettin. (Mayıs 2004). Niyazi Berkes ve Eserleri Hakkında. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (Dosya: Türk Siyaset Tarihi-Tanzimat’tan Günümüze), 2(1), 439-474.
- A.N. [Ahmet Niyazi]. (Temmuz-Eylül 1929). Hulâsalar ve Tahliller: Mevcuteler: Publications of the American Sociological Society (Amerikan İctimaiyat Cemiyeti Neşriyatı) vol. xxıı, 1928. (The University of Chicago Press yayını). *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*, 1, 54-60.
- Aren, Sadun. (1993). *TİP Olayı 1961-1971*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Arslanoğlu, Kaan. (2006). *Memleketimden Karakter Manzaraları*. Ahmet Öz (Yay. Haz.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Aslan, Cumhur. (2011). Türk Çağdaşlaşmasının Düşünürü Olarak Niyazi Berkes. Mehmet Devrim Topses. *Niyazi Berkes’in Sosyoloji Anlayışı*. (s. 1-7). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Atay, Falih Rıfki. (1966). Türkiye’yi Kızıl Tehlikeden Kurtaralım. *Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını-Fasikül 8*. (s. 122-126). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Atılğan, Gökhan. (2002). ‘Yön’ünü Ararken Yolunu Yitirmek. *Praksis*, (Dosya-6 / Bahar 2002: Türkiye’de Sosyalizmin Maddi ve Düşünsel Kaynakları). 6, 119-151.
- Atılğan, Gökhan. (2008). *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön-Devrim Hareketi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Avcıoğlu, Doğan. (1976). *Türkiye’nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın*, (2 Kitap). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aybar, Mehmet Ali. (1988). *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi*, (3 Cilt). İstanbul: BDS Yayınları.
- Berkes, Fikret. (2000). *Niyazi Berkes ve Mediha Berkes’in 1940’lı Yıllarda Ankara Köylerinde Yaptıkları Sosyolojik Araştırmalar*. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999*. (s. 1-7). Gazimağusa, KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Berkes, Niyazi. (t.y.). *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?*. (y.y.y.): Yön Yayınları.
- Berkes, Niyazi. (1965a). *İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

- Berkes, Niyazi. (1965b). *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*. İstanbul: Yön Yayınları.
- Berkes, Niyazi. (1969a). *Arap Dünyasında İslamiyet Milliyetçilik Sosyalizm*. İstanbul: Köprü Yayınları.
- Berkes, Niyazi. (1969b). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi (1. Cilt: Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Berkes, Niyazi. (1970). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi (2. Cilt: Osmanlı Devletinin Ekonomik Çöküşü)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Berkes, Niyazi. (18 Eylül 1974). Yunanistan'ın Sorunu ve Yunan Trajedisi. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Berkes, Niyazi. (1975). *İslâmlık, Ulusçuluk, Sosyalizm (Arap Ülkelerinde Gördüklerim Üzerine Düşünceler)*. (2.b.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Berkes, Niyazi. (1976). *Asya Mektupları (Gezi, İzlenimler, Eleştiriler)*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Berkes, Niyazi. (1982a). Kişisel Anılar. *Atatürk ve Devrimler*. (s. 11-27). İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Berkes, Niyazi. (1982b). *Atatürk ve Devrimler*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Berkes, Niyazi. (1982c). "İhtilal", "İnkılap" ve Devrim. *Atatürk ve Devrimler*. (s. 133-151). İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Berkes, Niyazi. (1997). *Unutulan Yıllar*. Ruşen Sezer (Yay.Haz.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, Niyazi. (2002). *Patrikhane ve Ekümeniklik*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Coşkun, İsmail. (1991). Niyazi Berkes Üzerine. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3(2), 49-86.
- Çetik, Mete. (2008). *Üniversitede Cadı Avı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve P.N.Boratav'ın Müdafası*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Eliçin, Emin Türk. (1970). *Kemalist Devrim İdeolojisi*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Fuat, Memet. (12 Ekim 1994). Düşünce Özgürlüğü. *Cumhuriyet*, s. 13.
- Gökberk, Macit. (1989). Macit Gökberk ile Söyleşi. *Toplum ve Bilim*, 45, 5-13.
- Kahraman, Hasan Bülent. (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I (Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar)*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Karaaslan Şanlı, Halise. (2011). Basında ve Mecliste 1948 Tasfiyesine İlişkin Tartışmaların Söylemi. *Kültür ve İletişim*, Kış, 14(1), 105-133.
- Kayalı, Kurtuluş. (Şubat 1989a). Hocam Niyazi Berkes'in Ardından. *Tarih ve*

Toplum, 11(62), 7-8.

- Kayalı, Kurtuluş. (Şubat 1989b). Niyazi Berkes'in Tarihsel ve Sosyolojik Çalışmalarının Türk Düşün Yaşamı Üzerindeki Etkileri. *Argos*, 6, 76-80.
- Kayalı, Kurtuluş. (2000). Niyazi Berkes ya da İyimserlikten Kötümserliğe Sürüklenmesine Karşın Düşünsel Tercihinde Israrlı Bir Entelektüelin Portresi. *Doğu Batı Dergisi*, 3(12), 74-85.
- Kayalı, Kurtuluş. (2005). *Düşüncenin Coğrafyası-I (Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli)*. Ankara: Deniz Kitabevi.
- Kaynar, Mete Kaan. (Der.). (2007). *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Mumcu, Uğur. (1994). *40'ların Cadı Kazanı*. (13.b.). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Nasrattınoğlu, İrfan Ünver. (2000). Niyazi Berkes'in "Asya Mektupları" Üzerine. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999*. (s. 187-195). Gazimağusa, KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Oktay, Ahmet. (23 Aralık 1988). Aydının Ölümü. *Milliyet*, s. 10.
- Özdemir, Hikmet. (1986). *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özdemir, Hikmet. (2000). *Doğan Avcıoğlu-Bir Jön Türk'ün Ardından*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özer, İnan. (1993). "Niyazi Berkes". Emre Kongar (Ed.). *Türk Toplum Bilimcileri-1*. (s. 237-278). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özlem, Doğan. (2000). Niyazi Berkes'in Bilim Anlayışı. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999*. (s. 135-149). Gazimağusa, KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Pamuk, Şevket. (1989). Niyazi Berkes ve İktisat Tarihi. *Toplum ve Bilim*, 45, 15-17.
- Selçuk, İlhan. (01 Ekim 1983). Köprü?. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Soysal, İlhami. (28 Ocak 1987). Yön'ünü Bulmak. *Milliyet*, s. 10.
- Tanyol, Cahit. (Ekim 1993). Boran'ın Ahlaki Kişiliği ve Niyazi Berkes. Ali Akay (Ed.). *Toplum Bilim* (Dosya: Türk Toplum Bilimi Özel Sayısı), 2, 37-39.
- Topuz, Hıfzı. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tunçay, Mete. (Ekim 1997). Niyazi Berkes'in Siyah-Beyaz Anıları. *Toplumsal Tarih*, 8(46), 63-64.

- Turan, Şerafettin. (2003). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Türkiye'nin Bilim, Eğitim ve Kültürel Yaşamındaki Yeri. Kıymet Giray ve Hakan Kaderoğlu (Yay.Haz.). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 66. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*. (s. 203-234). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Yalçın, Aydın. (Ocak 1989). Ölümünün Ardından: Niyazi Berkes. *Yeni Forum*, 10(224), 47-48.
- Yaşar, Abdullah. (2007). Yeter Söz Milletin: 21 Temmuz 1946'dan 22 Temmuz 2007'ye Bir Millet'in Demokrasi Feryadı. İstanbul: Popüler Kitaplar.
- *Yön*. (12 Kasım 1965). "Sol eserlere paydos!". 4(137), 6.
- *Yön*. (14 Nisan 1967). İslâm Devleti Anayasası. 6(211), 2.
- *Yön*. (05 Mayıs 1967). Jean-Paul Sartre "Politika, ahlâkı unuttu". 6(214), 7.

EKLER

Ek-1: Niyazi Berkes'in *Yön*'de Yayımlanan Yazıları Bibliyografyası

Berkes, Niyazi. (16 Ocak 1963). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?³⁴ 1. Yüzye'deki Dalgalanmalar. *Yön*, 2(57), 8-9.

Berkes, Niyazi. (23 Ocak 1963). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? II - Gericilik ve Batının Zararlı Tesirleri. *Yön*, 2(58), 8-10.

Berkes, Niyazi. (30 Ocak 1963). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? III - Avrupa Egemenliği Altında Türkiye. *Yön*, 2(59), 10-11.

Berkes, Niyazi. (06 Şubat 1963). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? VI - Meşrutiyette Toplumsal Reform Şansı Nasıl Kaçırıldı?. *Yön*, 2(60), 8-10.

Berkes, Niyazi. (13 Şubat 1963). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? V - Meşrutiyette Türkçülük Hareketleri. *Yön*, 2(61), 8-9.

Berkes, Niyazi. (20 Şubat 1963). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? VI - Turancılık ve Panislamizm. *Yön*, 2(62), 8-9.

Berkes, Niyazi. (28 Şubat 1963). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? VII - Atatürkçülük Nedir, Ne Değildir?. *Yön*, 2(63), 8-9.

Berkes, Niyazi. (06 Mart 1963). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? VIII - Fakir Ülkelerin Kurtuluş Yolu Olarak Devletçilik. *Yön*, 2(64), 10-11.

Berkes, Niyazi. (13 Mart 1963). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? IX – CHP, Atatürkçülükten Nasıl Uzaklaştı?. *Yön*, 2(65), 11-12.

³⁴ Niyazi Berkes'in *Yön* gazetesinde 57. sayıyla (16 Ocak 1963) başlayan "200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?" başlıklı uzun yazı dizisi, Yön Yayınları tarafından aynı başlıkla, yayınevinin ilk kitabı olarak basılmıştır. Söz konusu eserin ayrıntısı için bkz. (Berkes, t.y.)

- Berkes, Niyazi. (20 Mart 1963). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? X – Toprak Reformu. *Yön*, 2(66), 10-12.
- Berkes, Niyazi. (27 Mart 1963). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? XI – D.P. ve Demokraasiii!... *Yön*, 2(67), 10-11.
- Berkes, Niyazi. (03 Nisan 1963). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? XII – Batıya Peşkes Çekilen Türkiye. *Yön*, 2(68), 11-12.
- Berkes, Niyazi. (10 Nisan 1963). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? Son Yazı: Atatürk'ün Özlediği Türkiye'yi Kurabiliriz. *Yön*, 2(69), 11-12.
- Berkes, Niyazi. (16 Ekim 1964). Hıristiyanlık, Türkiye ve Kıbrıs: Türk Devleti ve Hıristiyanlık Dünyası. *Yön*, 3(81), 16.
- Berkes, Niyazi. (23 Ekim 1964). Hıristiyanlık, Türkiye ve Kıbrıs: Osmanlı İmparatorluğu ve Ortodoks Kilisesi. *Yön*, 3(82), 16.
- Berkes, Niyazi. (30 Ekim 1964). Osmanlı Ülkesi, Hıristiyan Dinleri Arasında Çıkan Çatışmalara Sahne Oluyor. *Yön*, 3(83), 16.
- Berkes, Niyazi. (06 Kasım 1964). Atatürk Türkiyesinde Ökumenik Patriklik. *Yön*, 3(84), 10-11.
- Berkes, Niyazi. (18 Aralık 1964). Pan-Ortodoks Kongresi. *Yön*, 3(90), 11.
- Berkes, Niyazi. (12 Şubat 1965). Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler:³⁵ I “Satılık Memleket”. *Yön*, 4(98), 8-9.
- Berkes, Niyazi. (19 Şubat 1965). Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler: II Batı Emperyalizmi ve Batı Uygarlığı. *Yön*, 4(99), 12-13.
- Berkes, Niyazi. (26 Şubat 1965). Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler: III Batı Uygarlığı ve Tanzimat. *Yön*, 4(100), 10-11.
- Berkes, Niyazi. (05 Mart 1965). Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler IV Namık Kemal'e Övgü. *Yön*, 4(101), 11-12.
- Berkes, Niyazi. (12 Mart 1965). Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler: V Teneke Uygarlığı. *Yön*, 4(102), 12-13.
- Berkes, Niyazi. (19 Mart 1965). Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler: V Niyazi Berkes, Türk Aydınlarını Anlatıyor. *Yön*, 4(103), 8-9.
- Berkes, Niyazi. (26 Mart 1965). Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler: VII Niyazi Berkes, “Batı'nın Medeniyetini Alırız” “Kültürünü Almayız” Tartışmalarını İnceliyor... *Yön*, 4(104), 8-9.

³⁵ *Yön* gazetesinin 98. sayısıyla (12 Şubat 1965) başlayan “Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler” başlıklı yazı dizisinin, aynı başlıkla *Yön* Yayınları'ndan kitap olarak çıktığı, *Yön*'ün 121. sayısındaki (23 Temmuz 1965: 16) ilanla kamuoyuna duyurulmuştur. Söz konusu eserin ayrıntısı için bkz. (Berkes, 1965b)

- Berkes, Niyazi. (02 Nisan 1965). Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler: VIII Milli Kurtuluş Savaşı. *Yön*, 4(105), 10-11.
- Berkes, Niyazi. (09 Nisan 1965). Batıcılık Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler: IX Atatürk'ün Milliyetçiliği ve "Tarih Tezi". *Yön*, 4(106), 10-11.
- Berkes, Niyazi. (16 Nisan 1965). Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler: X "Tarih Tezi"nin Temel Kavramları. *Yön*, 4(107), 11-12.
- Berkes, Niyazi. (23 Nisan 1965). Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler: XI Türkiye'nin Bugün İçin Baş Davası Batılılaşmak Değil, Batılılaşmamaktır. Batıcılık, Gericiliktir. Sonuçlar. *Yön*, 4(108), 8-9.
- Berkes, Niyazi. (21 Mayıs 1965). Aydın ve Halk Sorunu Üzerine. *Yön*, 4(112), 10-11.
- Berkes, Niyazi. (09 Temmuz 1965). Türk Aydınlarının Özellikleri Üzerine Düşünceler... *Yön*, 4(119), 8-9.
- Berkes, Niyazi. (23 Temmuz 1965). 10 Ekim 1965 Seçimlerinin Önemi. *Yön*, 4(121), 16.
- Berkes, Niyazi, Eyüboğlu, Sabahattin ve Seyda, Mehmet. (Fethi Naci, Düz.). (03 Eylül 1965). Yön'ün Soruşturması: Milli Kültür ve Batı Kültürü ile İlişkiler. *Yön*, 4(127), 14-15.
- Berkes, Niyazi. (03 Aralık 1965). "Sosyalizm ve İslamiyet" Üzerine... *Yön*, 4(140), 16.
- Berkes, Niyazi. (21 Ocak 1966). Doğu ve Doğuculuk Modası ("Sosyalizm Tartışmaları: Türkiye'nin Dünyadaki Yeri ve Devrimci Yönelimi" konu başlığı altında). *Yön*, 5(147), 8 ve 10.
- Berkes, Niyazi. (18 Şubat 1966). "Sosyalizm ve İslâmiyet" Tartışmaları. *Yön*, 5(151), 12.
- Berkes, Niyazi. (1 Nisan 1966). Bir Gezi İzlenimleri: Arap Dünyası Uyanıyor mu?. *Yön*, 5(157), 10-12.
- Berkes, Niyazi. (8 Nisan 1966). Bir Geziden İzlenimler: Arap Dünyası Uyanıyor mu? – Suriye'de Diriliş Partisinin Sosyalizmi. *Yön*, 5(158), 10-12.
- Berkes, Niyazi. (15 Nisan 1966). Bir Geziden İzlenimler: Arap Dünyası Uyanıyor mu? III – Nâsir, İslâmiyet ve Sosyalizm. *Yön*, 5(159), 10-13.
- Berkes, Niyazi. (22 Nisan 1966). Bir Geziden İzlenimler: Arap Dünyası Uyanıyor mu? IV – İslâmcılık, Batıcılık, Osmanlıcılık ve Arapçılık -Satı Beyin Hikâyesi-. *Yön*, 5(160), 10-12.
- Berkes, Niyazi. (29 Nisan 1966). Bir Geziden İzlenimler: Arap Dünyası Uyanıyor mu? V – Satı Bey Hayatını Anlatıyor. *Yön*, 5(161), 10-11.
- Berkes, Niyazi. (06 Mayıs 1966). Bir Geziden İzlenimler: Arap Dünyası Uyanıyor mu? VI – Mısır'da Basın, Üniversite ve Aydınlar. *Yön*, 5(162), 10-12.
- Berkes, Niyazi. (13 Mayıs 1966). Bir Geziden İzlenimler: Arap Dünyası Uyanıyor mu? VII – Mısırdaki Sanat Hayatı. *Yön*, 5(163), 10-12.

Berkes, Niyazi. (20 Mayıs 1966). Bir Geziden İzlenimler: Arap Dünyası Uyanıyor mu? VIII – Burgiba'nın Ülkesinde. *Yön*, 5(164), 11-13.

Berkes, Niyazi. (27 Mayıs 1966). Bir Geziden İzlenimler: Arap Dünyası Uyanıyor mu? IX – Osmanlı Tarihine Magrepten Bakış. *Yön*, 5(165), 12-13.

Berkes, Niyazi. (03 Haziran 1966). Bir Geziden İzlenimler: Arap Dünyası Uyanıyor mu? X – Cezayir ve İşbirlikçi Ticaniler. *Yön*, 5(166), 10-11.

Berkes, Niyazi. (10 Haziran 1966). Bir Geziden İzlenimler: Arap Dünyası Uyanıyor mu? XI – Cezayir Kurtuluş Savaşının Nedenleri. *Yön*, 5(167), 10-11.

Berkes, Niyazi. (17 Haziran 1966). Bir Geziden İzlenimler: Arap Dünyası Uyanıyor mu? XII – Cezayir İhtilâli. *Yön*, 5(168), 10-12.

Berkes, Niyazi. (24 Haziran 1966). Bir Geziden İzlenimler: Arap Dünyası Uyanıyor mu? XIII – Cezayir Sosyalizminin Üç Unsuru: Din, Milli Örgütlenme ve Sosyal Kalkınma. *Yön*, 5(169), 10-12.

Berkes, Niyazi. (23 Eylül 1966). Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri: İki Cihan Savaşı Sonrası ve Azgelişmiş Toplumlar Sorunu.³⁶ *Yön*, 5(182), 8-10.³⁷

Berkes, Niyazi. (30 Eylül 1966). Azgelişmişliğin Tarihsel Nedenleri: II – K. Marx ve Doğu Toplumları. *Yön*, 5(183), 8-9.

Berkes, Niyazi. (07 Ekim 1966). Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri: III – Sömürgecilik mi, Emperyalizm mi?. *Yön*, 5(184), 12-13.

Berkes, Niyazi. (14 Ekim 1966). Azgelişmişliğin Tarihsel Nedenleri: IV – Batı Karşısında Doğu. *Yön*, 5(185), 11.

Berkes, Niyazi. (21 Ekim 1966). Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri: V – Doğu Toplumlarının Yapıları ve Bu Yapıların Bozuluşu. *Yön*, 5(186), 8-9.

Berkes, Niyazi. (28 Ekim 1966). Azgelişmişliğin Tarihsel Nedenleri: VI – Sosyolojik Açıdan Din. *Yön*, 5(187), 8-9.

Berkes, Niyazi. (04 Kasım 1966). Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri: VII – Batı Sömürgeciliği Hangi Reformları Getirdi?. *Yön*, 5(188), 11.

³⁶ *Yön*'ün 181. sayısında (16 Eylül 1966: 2) bu yazı dizisiyle ilgili çıkan tanıtım ilanı şöyledir; “*Gelecek Sayımızda Önemli Bir Araştırmayı Yayınlamaya Başlıyoruz, ASYA TİPİ ÜRETİM BİÇİMİ VE TÜRK TOPLUMUNUN EVRİMİ*, Yazan: Niyazi Berkes. Berkes, *YÖN YAYINLARI* arasında “*Sınıf Açısından Azgelişmişlik*” adıyla çıkan Yves Lacoste'un araştırmasındaki Asya tipi üretim biçimi ve evrimi ile ilgili görüşleri derinlemesine eleştirmekte ve Türk toplumunun gelişmesini incelemektedir.”

³⁷ “*Bu tartışmayı, Yves Lacoste'un “Sınıf Açısından Azgelişmişlik” adı ile yayınlanan eserinin ortaya attığı görüşlerin, kendi toplumumuz açısından değerlendirilmesi amacıyla ve YÖN'ün bu yoldaki çağrısı üzerine yazmış bulundum. Amacı, bir Batı yazarı ile polemığe girmek değil, yazısının çevirisinin sağladığı fırsattan faydalanarak kendi toplumumuzun tarihsel ve toplumsal problemlerinin gelişi üzerindeki düşüncelerimi derlemektir. Eksik, ya da yanlış olduğum yerleri başkaları tamamlar, ya da düzeltirse memnun olurum. - Niyazi Berkes” Bkz. a.g.y., s. 8.*

Berkes, Niyazi. (18 Kasım 1966). Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri: VIII – Batı Sömürgeciliği Hangi Reformları Getirir?. *Yön*, 5(190), 12-13.

Berkes, Niyazi. (03 Mart 1967). Böyle Gelmiş Böyle Gitmez (Yazan: Aziz Nesin). *Yön*, 6(205), 11.